

Kudělka, Zdeněk

Výzkum románské architektury na Moravě I

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada uměnovědná. 1977-1978, vol. 26-27, iss. F21-22, pp. [39]-42

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110721>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MATERIÁLY

VÝZKUM ROMÁNSKÉ ARCHITEKTURY NA MORAVĚ I (K výzkumnému úkolu státního plánu A VIII-4-13-1/3)

Na jaře r. 1975 se ujal kolektiv pracovníků (L. Konečný, Z. Kudělka, R. Malinová a B. Samek) při oddělení dějin umění katedry věd o umění filozofické fakulty UJEP v Brně úkolu sepsat podrobné dějiny architektury na Moravě (včetně někdejšího Slezska) v období ohraničeném přibližně lety 1000—1250 a vypracovat katalog všech dochovaných i zaniklých objektů a lokalit.¹ Práce, jejíž první etapa (do r. 1980) zaměřená na oblast Jihomoravského kraje, byla v létě r. 1976 schválena jako část dílčího úkolu státního plánu Výzkum k dějinám výtvarného umění (A VIII-4-13-1/3), tak navázala na někdejší myšlenku prof. V. Ríchtra a jím shromážděný rozsáhlý plánový materiál,² rozmanité pracovní poznámky³ a popřípadě již publikovaná monografická pojednání.⁴ Z dosavadních terénních a archívních výzkumů, vykonaných do konce r. 1976, předkládají zpracovatelé úkolu některé zajímavější poznatky.

B e n e d i c e (okr. Třebíč), farní kostel sv. Marka

V obci, ležící v kolonizačním území třebíčských benediktinů, připomíná G. Wolný starý kostel, který r. 1772 vyhořel a r. 1778 byl obnoven.⁵ Již počátkem 19. století byl shledán zcela sešlý a r. 1852 byl nahrazen novostavbou. K objektu se dochoval projekt z r. 1810, řešící úpravu a rozšíření starého kostela.⁶ Stavební jádro středověké svatyně je na něm zřetelně vyznačeno. Představuje jednoduchou podélnou dispozici o plochostropé lodi a apsidě, běžnou u venkovských kostelů až do poloviny 13. století.

B r n o (kat. úz. Bystrc), hrad Veveří

Jádrem areálu románského hradu byla mohutná hranolová věž z lomového kamene, situovaná na samém konci opyše ostrožny. Přízemní prostora věže měří při čtyřmetrové síle zdiva pouze 4,80 × 2,20 m, je vysoká přes 5 m a má původní, 5 cm silnou litou maltovou podlahu na skále. Dřevěnou přepážkou byla rozdělena na dvě části, přičemž přístupná byla jen podlahou z hořejšího obytného patra. Obytné podlaží 1 patra těchto rozměrů bylo patrně otevřeno okenními otvory vsazenými ve východní, západní a snad i jižní zdi, zatímco vchod byl na severní straně. Není vyloučeno, že prostora měla původně dvě pole křížové klenby s masivními klínovými žebry z načervenalého pískovce. Jejich fragmenty, z 2. čtvrti 13. století, jsou zatím nejstaršími architektonickými články hradu. Rozměry shodná prostora 2. patra věže byla přístupná jen z podstřeší. Vně její západní zdi byla objevena zhlaví trámu někdejšího ochozu, který zřejmě spojoval vstup v patře severní zdi věže s ochozem hrabdy, jež se původně přimykala k jihozápadnímu nároží věže. Hradební zeď, silná 160 cm, se v sedmimetrové vzdálenosti od věže pravouhle lomila na sever a vytvářela půdorysně pravidelný parkán. V severozápadním úseku parkánové zdi byla objevena původní románská branka. Na severu býval nejstarší hrad oddělen od ostrožny příkopem, za kterým byla hlavní brána. Ta byla v baroku přestavěna, dochovaly se v ní však pozdně románské patky.

B r n o (kat. úz. Komárov), farní kostel sv. Jilji

Jak vyplývá ze závěrečných fází několikaletého archeologického výzkumu stavby,

¹ Na náročných archeologických akcích a fotodokumentaci objektů v terénu se podílí posluchači vyšších ročníků dějin umění.

² Uložen v oddělení dějin umění katedry věd o umění filozofické fakulty UJEP v Brně.

³ Archiv UJEP v Brně.

⁴ Srov. *soupis prací* V. Ríchtra ve Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university, řada F, 1961, 1966, 1971.

⁵ *Kirchliche Topographie von Mähren ... II/III*, Brünn 1860, 158.

⁶ Státní oblastní archiv v Brně, B 18-plány, krab. 8, č. j. 243/1810.

prováděného Muzeem města Brna, byla její situace v době vzniku benediktinského probošství Na Luhu složitější, než se dosud předpokládalo. V substrukci pozdně románského kvádrového zdiva, z něhož je vybudován západní věžový útvar a loď obdélníkového půdorysu, bylo na jižní straně lodi odkryto zdivo z šikmo kladených placáků, náležející zřejmě jiné stavbě. Její význam nelze zhodnotit před rozšířením sondy do interiéru kostela. Kromě toho zde byly r. 1976 odkryty základy nepochybně staršího podélného kostela s apsidou, rozkládající se jižně v bezprostřední blízkosti nynější kostelní budovy, která ho zřejmě respektovala.

Brno (kat. úz. Staré Brno), *farní kostel P. Marie*

K nedochované stavbě neznámého původu, ležící ve starobrněnské tržové vsi a poprvé zmíněné v listině zábrdovického kláštera k r. 1210, byly nedávno publikovány plány, umožňující poměrně přesnou lokalizaci kostela do klášterního areálu k západnímu průčelí někdejšího konventního chrámu cisterciáček. Nález R. Hurta⁷ představuje část chrámu, jehož presbyterium má pětiboký závěr. Doklady, publikované O. Vičarem,⁸ zaznamenávají jednoduší stavbu s apsidou přiléhající bezprostředně k lodi obdélníkového půdorysu. Podobně je kostel zakreslen také na dosud neznámém územním plánu statku křížovnické komendy od Fr. Besolda z r. 1741.⁹ Na nepovšimnuté kresbě F. B. Wernera, vzniklé přibližně ve stejné době, má však kostel polygonální závěr a na jižní straně lodi věž. Zajišťovací průzkum Muzea města Brna odhalil r. 1976 kamenné obvodové zdivo polygonálního presbyteria a části lodi, dochované do výše soklové římsy a náležející zřejmě pozdně gotické přestavbě (svěcení r. 1483). Výkresy, uveřejněné O. Vičarem, i plán Besoldův, je proto nutno označit za nepřesné. Stavbu sice správně lokalizují, nalezení její předpokládané románské podoby však zůstává úkolem dalšího archeologického výzkumu.

Brno (kat. úz. Tuřany), *farní kostel P. Marie*

Ve starobylé obci, náležející od r. 1208 olomouckému biskupství, jsou první nepřímé zmínky o kostele až v l. 1275 a 1278. Podle místní tradice tu však stál kostel daleko dřív. Na kresbě F. B. Wernera z poloviny 18. století a na anonymním plánu z roku 1799¹⁰ je situována v prostoru mezi jezuitskou rezidencí a dnešním barokním kostelem P. Marie (původně sv. Anny) menší svatyně. Lze se domnívat, že jde o původní románskou stavbu, jež měla podle zmíněného plánu podélnou loď s kruchtovitou tribunou a hranolovou věž v ose západního průčelí. Loď byla tehdy zaklenuta třemi poli valené klenby s výšecemi. Původní kněžiště bylo patrně r. 1610, kdy došlo k rozšíření kostela, nahrazeno novým. Jím byl rozsah staré stavby téměř zdvojnásoben. R. 1804 byl však chrám zbořen; místo, které zůstalo nezastavěno, se dnes nabízí archeologickému průzkumu.

Častohostice (okr. Třebíč), *farní kostel sv. Barbory*

Stavební dějiny pozdně románské rotundy osvětlují také některé neznámé zprávy z 18. století.¹¹ V době mezi l. 1727—1734 a r. 1739, popřípadě hned v následujících letech, byl kostel důkladně opraven a zvětšen o nové osarium na severní straně gotického kněžiště a o sakristii při jeho jižní zdi. Dochoval se také pečlivě provedený plán stavby, pořízený r. 1739 nebo o něco dříve, na kterém je rotunda přesně zakreslena.¹²

Červená Lhota (okr. Třebíč), *farní kostel sv. Vavřince*

Západní budova svatyně, pocházející z doby před r. 1240 nebo kolem tohoto roku a v původní podobě na východní straně doložená fotografií z doby před přestavbou r. 1899,¹³ byla k r. 1787 ve značně zchátralém stavu. Poněvadž existuje dvojí rozpočet

⁷ Časopis Moravského muzea LVII, 1972, 221.

⁸ Vlastivědný věstník moravský XXVII, 1975, 75—77.

⁹ Státní oblastní archiv v Brně, D 22, inv. č. 890, sign. 1012-12/11.

¹⁰ Státní oblastní archiv v Brně, D 22, inv. č. 365, sign. 458-13/17.

¹¹ Státní oblastní archiv v Opavě, pracoviště Olomouc, ACO G1/4729.

¹² Tamtéž.

¹³ Uložena na farním úřadě v Červené Lhotě.

na její obnovení (von Holzwerke, auf gemauerte Art),¹⁴ lze předpokládat, že zpráva se týká pouze zvonického patra, jež bylo nepochybně dřevěné.

K ně ž i c e (okr. Třebíč), *farní kostel sv. Jakuba*

Kromě větší části obvodového zdiva lodi, na vnitřní straně se směrem vzhůru zužujícího, a části zděného půlkruhového základku okna s široce otevřenou oboustrannou špaletou v západní části jižní zdi, se z románské periody stavby dochoval portál v předsíni na jižní straně lodi. Přes částečné zakrytí portálu klenbou a podlahou předsínky a přes jeho celkové hrubé přeštokování, je zřejmá jeho tvarová souvislost s portálem farního kostela sv. Vavřince v Červené Lhotě a tím i základní orientace na nepochopené burgundsko-cistercké tvary. Vzhledem k tomu je pravděpodobné, že vznikl asi kolem r. 1240.

K o v á l o v (zaniklá osada, okr. Brno-venkov, kat. úz. Žabčice), *farní kostel*

Ve vzdálenosti několika desítek metrů od tzv. Kulatého kopce (mota z 2. poloviny 13. století), odkryl záchranný archeologický výzkum ČSAV r. 1975 zbytky základů farního kostela zaniklé středověké osady Koválova. Šlo o jednodílnou svatyni s mírně obdélnou lodí, podezděnou i pod triumfálním obloukem, a s presbyteriem, jehož závěr má na vnějšku podkovovitý, uvnitř polygonální obvod. Pozoruhodné je oproti lodi hlubší zapuštění zdiva presbyteria. Na základě hmotné industrie lze stavbu předběžně datovat do doby kolem poloviny 13. století.

L i p ů v k a (okr. Blansko), *farní kostel sv. Klimenta*

Nepatrné pozůstatky objektu a písemné zprávy dovolují rekonstruovat stavbu jako pozdně románský vesnický farní kostel s plochostropou lodí obdélníkového půdorysu, k níž přiléhala mírně podkovovitá, konchou zaklenutá apsida a v ose západního průčelí lodi hranolová útočištná věž. V přízemí věže byla sakristie, v patře tribuna a nad ní zvonice. V lodi, přístupné vchodem v západní části jižní zdi, byla prolomena čtyři, v apsidě tři okna.

O s v ě t i m a n y (okr. Uherské Hradiště, slovanské hradisko), *kostel sv. Klimenta(?)*

R. 1976 amatérsky provedená sonda mezi severní zdí tzv. presbyteria a jeho severovýchodním opěrným pilířem prokázala, že obvodové zdivo je s gotickými opěráky svázáno. Tento poznatek dovoluje usuzovat na gotický původ nejvýhodnější části dochované dispozice, považované na základě nepřímého datování za staroslovanský kostel z 9. století. Pozdně středověkému vzniku stavby rovněž nasvědčuje předstoupilé zdivo základové podnože. Zdá se tedy, že vznik kostela souvisí až se zdejší pozdní (obnovenou?) cyrilometodějskou tradicí ve 14. století. Poloha a stáří kaple sv. Klimenta, kterou získali augustiniáni r. 1358, zůstávají tak nadále neurčené.

P o d h r a d í (okr. Znojmo), *hrad Frejštejn*

Nejvyšší pahorek se zříceninou je destrukcí mohutné britové věže, jejíž obvodový plášť je dosud patrný v severovýchodní části nejstaršího jádra hradu. Věž, obrácená břitem proti přístupové šíjí ostrožny, byla tedy umístěna nad hlavním příkopem v čele nejstarší dispozice. Původní hrad, připojený na západě za britovou věží, tak ohraničovala obvodová zeď (na jihu nedochovaná), obkličující vyvýšené protáhlé plató ostrohu o délce asi 30 m. Toto jádro bylo původně přístupné dnes již téměř neznatelnou branou, umístěnou na severu nad strmým srázem hned za hlavní věží. Přístupová cesta obcházela nejstarší hrad od jihu. Zjištění britové věže potvrzuje údaj první zprávy, podle níž Frejštejn vznikl již před polovinou 13. století, a to nepochybně jako zeměpanský hrad.

R u d í k o v (okr. Třebíč), *farní kostel sv. Petra a Pavla*

Po románské stavbě, připomínané poprvé r. 1234 a radikálně přestavěné v 1. 1801–1802, nezůstalo ani stopy. Nápadný je však tvar věže z 1. poloviny 16. století (?), připomínající raně středověké tzv. západní budovy a uchováající tak

¹⁴ Státní oblastní archiv v Brně, B 15, 959, 12/2.

snad alespoň půdorys původní věže. Lze připomenout, že v blízké Červené Lhotě se dochoval románský kostel s mohutným vestverkem.

Újezd u Černé Hory (okr. Blansko), *farní kostel Všech svatých*
Stavba vyhořela před r. 1750 a patrně toho roku byla opravena. K soupisu prací zednického mistra je připojen také plán s půdorysem kostela.¹⁵

Zdeněk Kudělka (řešitel úkolu), za kolektiv

¹⁵ Státní oblastní archiv v Opavě, pracoviště Olomouc, ACO G1/4729.